

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

REFLECTION AS AN IMPORTANT COMPONENT OF CRITICAL THINKING AND PECULIARITIES OF ITS FORMATION

У статті здійснено акцент на проблемі формування рефлексії як важливого складника критичного мислення майбутніх учителів інформатики у процесі фахової підготовки як необхідного уміння, що є важливою складовою фахових компетентностей та забезпечує професійне самоздійснення педагога. Проаналізовано наукові праці, які розкривають поняття «рефлексії», її потенціал для фахової майстерності, педагогічної творчості; з'ясовано, що рефлексією науковці трактують певну інтелектуальну та емоційну діяльність, яка спрямована на самопізнання і самосвідомість, самооцінку; уміння оцінити свій досвід, щоб отримати нові знання, поставити себе на місце іншої людини, мислено прокласти алгоритм дії за неї. З'ясовано, що рефлексія формується у процесі звернення уваги на власний процес мислення, на особисті здобутки, на власні дії або способи мислення, які привели до отриманих результатів, проведення самооцінки, оцінки діяльності одногрупників, оцінюванні результатів розв'язування задач згідно з визначеними критеріями. Показано, що для активізації рефлексії у процесі фахової підготовки потрібно пропонувати майбутнім учителям інформатики завдання, що пов'язані з оцінюванням і контролем, самооцінюванням і самоспостереженням, які допоможуть усвідомити себе як суб'єкта, що саморозвивається. Відібрано та продемонстровано найбільш дієві методи і прийоми для її формування й удосконалення під час освітнього процесу, зокрема метод Е. де Бонно «Шість капелюхів мислення» та метод рефлексивного слухання, які сприяють формуванню умінь здійснювати самооцінку, оцінку інших, простежувати хід власних думок та дій, сприяють підвищенню рівня комунікативної компетентності, а також виховують потребу реалізувати рефлексію у педагогічній діяльності, усвідомити себе як суб'єкта, що розвивається, мотивують до фахового самовдосконалення.

Ключові слова: критичне мислення, рефлексія, формування рефлексії майбутні вчителі інформатики, фахова підготовка, заклад вищої освіти.

The article focuses on the problem of forming reflection as an important component of critical thinking of future computer science teachers in the process of professional training as a necessary skill that is an important component of professional competencies and ensures professional self-realization of the teacher. The article analyses scientific works that reveal the concept of "reflection", its potential for professional skills, and pedagogical creativity; it is found that scientists interpret reflection as a certain intellectual and emotional activity aimed at self-knowledge and self-awareness, self-esteem; the ability to evaluate one's experience in order to gain new knowledge, put oneself in the place of another person, and mentally lay out an algorithm of actions for him/her. It is shown that in order to intensify reflection in the process of professional training, it is necessary to offer future computer science teachers tasks related to assessment and control, self-assessment and self-observation, which will help them to realize themselves as a self-developing subject. The most effective methods and techniques for its formation and improvement in the educational process are selected and demonstrated, in particular, the E. de Bono's method "Six Thinking Hats" and the method of reflective listening, which contribute to the formation of skills to self-assess, evaluate others, trace the course of own thoughts and actions, help to increase the level of communicative competence, and also foster the need to implement reflection in pedagogical activities, to realize oneself as a developing subject, motivate to professional self-improvement.

Key words: critical thinking, reflection, formation of reflection, future teachers of computer science, professional training, institution of higher education.

УДК 378:159.955:004
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.2.27>

Овдійчук В.А.,
викладач кафедри математичного моделювання
Приватного вищого навчального закладу «Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Степана Дем'янука»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На сучасному етапі модернізації змісту підготовки майбутніх фахівців досить широко вивчається проблема формування рефлексії як важливого механізму, що стимулює самовдосконалення і розвиток особистості, сприяє перебудові свідомості відповідно до вимог сьогодення, активному й критичному ставленню до способу мислення і поведінки під час різних видів діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукових праць свідчить про те, що у закордонній та вітчизняній науках активно досліджується рефлексія, її особливості, проблема виховання потреби реалізувати її. Це явище вивчали такі науковці: О. Акімова, І. Бех, Дж. Дьюї, А. Іващенко, Н. Кічук, С. Кузікова, С. Максименко,

М. Педасте, П. Фрейре та ін. Зокрема, розглядали рефлексію з точки зору її важливості у формуванні ціннісних ставлень, професійних якостей, підвищенні загальних компетентностей, необхідних для успішної самореалізації майбутніх педагогів, Т. Опалюк, Н. Кічук, М. Савчин, О. Резван та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на прицільну увагу до проблеми формування рефлексії майбутніх педагогів, у науковій літературі недостатньо висвітлена проблема удосконалення навичок рефлексії у майбутніх учителів інформатики як важливого складника критичного мислення педагога.

Мета статті – проаналізувати роль рефлексії у розвитку критичного мислення майбутнього

учителя інформатики, описати способи її вдосконалення у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. У психології «рефлексія» визначається як спрямованість пізнання людини на саму себе, своє «Я», психічні якості, стани, діяльність; вміння ставити себе на місце іншої людини, мислено програвати ситуацію за неї [8]. У педагогіці – це родове поняття для певної інтелектуальної та емоційної діяльності, в якій індивід осмислює свій досвід для того, щоб отримати нові знання, нове розуміння та ціннісні відносини [6]. У філософському енциклопедичному словнику термін «рефлексія» детермінується як «самосвідомість і самопізнання, співвідносність елементів мислення і дійсності» [9, с. 547].

Про пробудження свідомості, обернення думки на самого себе ще йшлося в працях античних філософів. Видатний мислитель Аристотель у своїй логіці дійшов до поняття «мислення мислення». Поняття рефлексії пізніше розвивали Дж. Локк, Г. Гегель та ін. Так Г. Гегель розробив теорію рефлексії, виділив і дослідив три її види: рефлексію покладання, рефлексію зовнішню, рефлексію визначення. Рефлексія та її різновиди є інтелектуальними засобами, які допомагають у процесі мислення відтворювати цілісність універсальних зв'язків між різними об'єктами дійсності [9, с. 547].

Про роль рефлексивного мислення у прийнятті рішень йдеться у праці відомого американського педагога Дж. Дьюї «Як ми мислимо» («How We Think»). Дослідник пише, що рефлексія має на увазі, що в щось вірять або не вірять не просто так, а завдяки доказам, підтвердженням, гарантіям, тобто через певну основу для віри. Саме активний, наполегливий і ретельний розгляд будь-якого переконання, знання у світлі підстав, на яких воно ґрунтується, та подальших висновків, до яких воно веде, являє собою рефлексивне мислення. У протилежному випадку ми маємо некритичне мислення, мінімум рефлексії. Основою такого рефлексивного мислення є вміння підтримувати стан сумніву та здійснювати систематичні і довгострокові дослідження, спрямовані на підтвердження або спростування припущень [11]. Отже, у Дж. Дьюї рефлексивне мислення є синонімом критичного мислення.

Вивчаючи механізм рефлексії, вчена О. Акімова у своєму дисертаційному дослідженні трактує рефлексію як компонент творчого мислення майбутнього педагога, який сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості під час рішення пізнавальних проблем та називає основні її функції: «1) аналіз власної особистості; 2) аналіз власного мислення; 3) аналіз наявних знань; 4) самопостереження» [1, с. 16].

Важливу роль відіграє рефлексія у становленні особистості, формуванні її світогляду. На

думку вітчизняного науковця І. Бега рефлексія, як активна діяльність, призводить до усвідомлення компонентів внутрішнього світу особистості. Чим вона глибша і різноманітніша, тим більше і диференційованіше «Я». Процес рефлексії такої якості розгортається не лише у площині осмислення повсякденного життя, а й у площині досягнення вищих духовних надбань людини, її саморозвитку [2].

Отже, рефлексія як базовий складник критичного мислення, сприяє формуванню свідомої особистості, яка шляхом самопостереження, критичного осмислення картини світу, аналізу власних знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, мисленевого процесу, прагне до саморозвитку і самореалізації.

Дослідниця Н. Кічук розглядає професійну рефлексію як важливу якість, яка характеризує конкурентоздатного педагога. Наявність рефлексії є виявом педагогічних здібностей майбутнього фахівця, передумовою успіху в опануванні педагогічної діяльності, вияву в ній творчості та ініціативності [5].

Розглядаючи структуру готовності до інноваційної діяльності педагога, вчені І. Дичківська, О. Дубасенюк називають одним із важливих її компонентів саме рефлексивний компонент, який характеризує пізнання й аналіз педагогом явищ власної діяльності та реалізується через саморозуміння і розуміння інших, самооцінювання й оцінювання інших, самоінтерпретацію та інтерпретацію інших. Рефлексивне мислення розглядається як одна з основних умов критичного аналізу, усвідомлення і конструктивного вдосконалення власної діяльності [3; 4].

Рефлексія формується під час звернення уваги на власний процес мислення, на особисті здобутки, на власні дії, які привели до отриманих результатів, проведення самооцінки, оцінки діяльності одногрупників, оцінюванні результатів розв'язування задач згідно з визначеними критеріями.

Для того щоб сприяти активізації рефлексії у процесі фахової підготовки потрібно пропонувати студентам завдання, які пов'язані з оцінюванням і контролем, самооцінюванням і самопостереженням, які б допомогли усвідомити себе як суб'єкта, що саморозвивається, самостійно конструює свою траєкторію удосконалення фахової майстерності.

Наприклад, під час вивчення дисципліни «Шкільний курс математики та інформатики» можна пропонувати завдання скласти конспект уроку на конкретну тему, а потім застосувати методичний прийом Е. де Бона «Шість капелюхів мислення» [12], який допоможе поглянути на свою роботу з шести різних позицій, тобто критично оцінити її:

1. Білий капелюх: мислення фактами, цифрами. Перерахуйте основні методи, прийоми, засоби, завдання, які ви застосували для формування предметних компетентностей, для досягнення поставленої мети уроку.

2. Жовтий капелюх: позитивне мислення. Виділіть у розглянутому конспекті позитивні сторони і аргументуйте, чому вони є позитивними. Потрібно не просто сказати, що саме було добре, корисно, але й пояснити, чому.

3. Чорний капелюх: протилежність жовтому капелюху – проблеми, суперечності. Визначте, що було важко, неясно, проблематично, негативно, даремно. Поясніть, чому так сталося. Приклад: «Завдання, запропоноване учням, було непосильним, і тому його вони не виконали».

4. Червоний капелюх: емоційний капелюх. Не потрібно пояснювати чому ви пережили той чи інший емоційний стан (смуток, радість, інтерес, роздратування, образу, агресію, здивування тощо), а просто перерахувати емоції.

5. Зелений капелюх: творче мислення. Поставте собі запитання: «Як можна було б застосувати те чи інше знання у новій ситуації?», «Що можна було б зробити інакше, чому і як саме?», «Як можна було б удосконалити окремих етап уроку?».

6. Синій капелюх: філософський, узагальнюючий капелюх. Спробуйте узагальнити, зробити висновки, провести узагальнюючі паралелі.

Цей метод можна застосовувати і для критичної оцінки відповідей одногрупників, аналізу їхніх робіт. Варто запропонувати студентам поставити себе на чуже місце, подумати і записати, як би вони вчинили в тій чи іншій ситуації, який алгоритм дій обрали б. Через певний час завдання потрібно повторити, щоб майбутні учителі змогли порівняти отримані попередні та поточні результати аналізу. Це робиться для того, щоб студенти простежили зміни, які відбулися з їхніми знаннями, вміннями, з компетентностями. Тобто «подивилися» на свій спосіб мислення, хід своїх думок, дій, порівняли отримані результати, зробили висновки. Таким чином у здобувачів вищої освіти формується вміння здійснювати самооцінку і оцінку діяльності, тобто рефлексія.

Рефлексія формується також у процесі комунікації між студентами, між студентом і викладачем. У процесі взаємодії зі співрозмовником відбувається об'єктивне сприйняття самого себе. Ефект від рефлексивної бесіди можна отримати лише за певних умов: довірливі стосунки, повага до співрозмовника, визнання права на власне бачення, готовність вислуховувати думку, навіть якщо вона відрізняється від вашої. Серед прийомів найчастіше застосовують мовчання, уміння ставити нестандартні запитання, узагальнювати і резюмувати, уміння слухати [7].

У психології слухання розподіляють на рефлексивне і нереклексивне. Нереклексивне передбачає мінімальне втручання в мовлення співрозмовника при максимальному зосередженні на ньому, а рефлексивне, навпаки, забезпечує встановлення активного зворотного зв'язку з мовцем, дозволяє усунути перешкоди у розумінні, викривленні інформації під час обміну, зрозуміти зміст [10].

Опанування техніками рефлексивного слухання не тільки забезпечить удосконалення навичок рефлексії, але й стане основою ефективної комунікації у фаховій діяльності.

Висновки. На основі аналізу вітчизняних та закордонних наукових розвідок з проблеми рефлексії визначено, що вона відіграє одну з провідних ролей у формуванні фахових компетентностей та критичного мислення сучасного педагога. Вона формується у процесі звернення уваги на власний процес мислення, на особисті здобутки, на власні дії, які привели до отриманих результатів, проведення самооцінки, оцінки діяльності одногрупників, оцінюванні результатів розв'язування задач згідно з визначеними критеріями. Для її удосконалення варто застосовувати різні методи і прийоми під час освітнього процесу, зокрема, методи Е. де Боно «Шість капелюхів мислення», рефлексивне слухання, які сприяють формуванню умінь здійснювати самооцінку, оцінку інших, простежувати хід власних думок та дій, а також виховують потребу реалізовувати рефлексію у педагогічній діяльності. Це також допоможе студентам усвідомити себе як суб'єктів, що розвиваються, прокласти траєкторію власного фахового вдосконалення.

Перспективи подальшого наукового пошуку пов'язуємо із розробкою й апробацією інтерактивних способів формування у майбутніх учителів інформатики ціннісного ставлення до рефлексії як елемента критичного мислення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

7. Акімова О. В. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти: автореф. дис. ... докт. пед. наук. Тернопіль, 2010. 44 с.
8. Бех І. Д. Рефлексія у духовному «Я» особистості. *Рідна школа*. 2011. № 8-9 (серпень-вересень). С. 9–14.
9. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
10. Дубасенюк О.А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 14–47.
11. Кічук Н. В. Підготовленість фахівця до професійної рефлексії у діяльності як параметр його кон-

курентоздатності. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2019. № 3 (128). С. 15–19. URL: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2019-3-2>.

12. Кулик О. Д. Поняття рефлексії, її сутність та роль у методиці навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. № 3. 2014. С. 2–7.

13. Проскурня В. А. Рефлексивні бесіди як інструмент підтримки психічного здоров'я та добробуту педагогів. Стрес-менеджмент для освітян. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:CARITAS+STRESS101+2023_T2 (дата звернення: 20.12.2023).

14. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / За ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. 274 с.

15. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

16. Якимчук Б. А. Модель професійної комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціономічного профілю. *Молодий вчений*. 2019. № 7 (71). С. 28–33. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-7>.

17. Dewey J. *How we think*. Chicago: D. C Heath & Co Publishers, 1910. URL: <https://www.globalgreyebooks.com/how-we-think-ebook.html> (дата звернення: 04.05.2020).

18. Six Thinking Hats. De Bono Group. URL: <https://www.debonogroup.com/services/core-programs/six-thinking-hats/> (дата звернення: 04.05.2020).